

4. Загурський В. І. Втілення творів М.В. Гоголя на сцені Кримського українського театру / В. І. Загурський // *Культура народів Причорномор'я*. – 2009. – № 156.
5. Савкина Н. П. Сергей Сергеевич Прокофьев / Н. П. Савкина. – М. : Музыка, 1982. – 144 с.

Кравченко О.В.

УДК 008(477)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ідентичність упродовж останніх двох-трьох десятиліть стала чи не найпопулярнішим концептом у соціогуманітарних науках, на що свого часу звернув увагу С. Холл [5, с. 1]. Але практика вживання цього поняття є настільки різноманітною, що закрадається відчуття його непридатності для вирішення пізнавальних завдань. Формальна мінливість, багатозначність, внутрішня динамічність, операційна невизначеність – усе, що характеризує сучасні уявлення про ідентичність, – суперечить практиці його використання у якості категорії, яка покликана встановлювати ступінь визначеності людини або групи людей. Усе ж, попри сумніви, розчарування та критику поняття «ідентичність» зберігає свою евристичну цінність. Це пояснюється як науковою традицією, так і складністю ситуацій, що потребують його використання. «Вражаюче зростання інтересу до обговорення ідентичності, – писав З.Бауман, – може сказати більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [1, с. 192]. Продовжуючи думку науковця можна було б теж саме сказати і про культуру. Динаміка загального соціально-культурного контексту дослідницької практики змушує до її теоретичного трансформування, що знаходить відображення в нових поняттях, концепціях, підходах щодо, здавалося, вже вирішених проблем, а також у розширенні їх змісту. Одним зі словосполучень, яке свідчить про тенденцію до ускладнення звичних змістів, є культурна ідентичність. Проблема полягає у тому, що кожна складова цього поняття вже має власну «наукову біографію». Але чи дає їх поєднання новий зміст?

Різні аспекти цієї теми вже піднімалися у роботах вітчизняних дослідників: С. Макеєва, С. Оксамитної, Є. Швачко, Н. Костенко, Н. Пелагеші, А. Ручки, Н. Черниш, А. Мусієздова, Н. Філіпової, В. Середи, а також російських вчених: В. Ядова, В. Малахова, Л. Гудкова та ін. Втім, проблему визначення поняття «культурна ідентичність» не можна вважати вирішеною, оскільки більшість зі згаданих науковців намагались застосувати підходи, сформовані у межах етнології, соціології, історії, політології та інших наук, у яких ідентичність використовується у дуже широкому змістовному діапазоні і часто зводиться до ритуально-риторичного посилення на культуру. Культурологічний підхід поки що залишається, на наш погляд, нереалізованим у повній мірі. Метою цієї статті є висвітлення теоретичних аспектів конструювання поняття культурна ідентичність у контексті сучасної культурології. Звичайно, викласти у повній мірі навіть основні аспекти заявленої теми в межах однієї статті майже неможливо. Тому автор претендує лише на спробу систематизації теоретичного підґрунтя культурної ідентичності.

Своєрідним симптомом модернізації вітчизняної епістемологічної моделі стала поява цілої низки соціогуманітарних наук, які претендують на місце ментальних лабораторій науковців. Конкуренція наукових ідеологій, очевидно, може бути результативною на рівні досліджень конкретних феноменів, що своєю складністю формують міждисциплінарність як дослідницький принцип. На наш погляд, одним з тих явищ, яке у пошуках відповіді на актуальні запити щодо людини дозволяють не ігноруючи сталі наукові підходи, усе ж не обмежуватися лише ними, – є культура. Культурологічний ракурс суспільних процесів передбачає на лише зміну змістовного спектру проблеми, а й самої його логіки її постановки та пошук адекватного інструментарію її вирішення. Реструктуруванню підлягає цілий комплекс категорій, за допомогою яких моделюються змісти сучасних соціальних процесів, та й самі практики їх вживання, на яких будується відповідна система знань.

Серед ідей, що увійшли у науковий обіг і стали смисловими адаптерами культури у соціально-політичних дослідженнях, є глобалізація та мультикультуралізм, які відображають водночас поліваріантність змін та толерантність щодо ставлення до культурних відмінностей. Разом з тим, намагання відійти від універсальних концептуалізацій у бік порівняльних характеристик реальних соціальних об'єктів спричинило актуалізацію питань ідеології, дискурсу, ідентичності. Кожне з цих понять є надзвичайно складним у визначенні, що пов'язано і з їх внутрішньою неоднозначністю та розмаїттям ситуацій, які за їх допомогою характеризуються. Отже, дослідницька методологія природно мігрує у бік міждисциплінарності, одним з яскравих втілень якої є культурологія.

Дискусії навколо дисциплінарного статусу культурології свідчать про те, що іноді вона стає приводом для оцінки ситуації, яка пов'язана не з нею самою, а з специфікою та станом наукової системи загалом. За своїми фундаментальними рисами вона є пострадянським феноменом, який не має адекватної відповідності а ні у вітчизняній, а ні у сучасній зарубіжній науці. Дискусія між прихильниками та противниками культурології триває. Аби уявити різні її аспекти, слід було б узяти до уваги, що у ній беруть участь з одного та іншого боку як спадкоємці «радянського суспільствознавства», так і «модерністи», які тяжіють до сучасних методологічних моделей. Відмінними є, також, позиції науковців, що намагаються вживати поняття культурологія для визначення методологічних новацій, і тих, хто міркує про неї з позицій наукових традицій. Виявляється, що це поняття виглядає спірним і у середовищі дослідників, що вживають його як відповідник сучасним культурним дослідженням, і тих хто розглядає її як оригінальний науково-історичний сюжет. Це накладається на невирішеність проблеми політичної та ідеологічної ангажованості соціогуманітарних наук у пострадянському суспільстві загалом, а також обопільної схильності науковців та влади до використання культури та культурології для вирішення стратегічних політичних питань в кожній з незалежних держав колишнього СРСР.

Сьогодні вітчизняна культурологія має усі інституціональні ознаки офіційно визнаної науки. Проте, це ще не означає наявності наукового співтовариства культурологів, без якого функціонування наукової парадигми неможливе. Так само і з категоріальним забезпеченням: основний арсенал культурології складають філософські, історичні та соціологічні поняття. Теоретичний фундамент культурології вибудовується переважно на основі провідних соціальних та антропологічних концепцій, що виникли упродовж ХХ ст., але, як правило, представлених через філософську рефлексію. Методологічно, культурологія є міксом, що ситуативно вибудовується кожним дослідником у залежності від його досвіду, ментальних настанов та від предмету уваги. Дослідницька практика, що складається упродовж останніх двадцяти років з моменту офіційної появи культурології у переліку наукових спеціальностей, дозволяє класифікувати культурологію як сферу трансформації соціально-гуманітарних наук у пострадянському просторі. Тому ствердно говорити про сутність культурологічного підходу надзвичайно важко. Очевидно, ідеться про намір визначення культурних змістів як найбільш вагомих у числі інших, що забезпечують існування явища. Культурологія сама по-собі не є однозначно затребуваною – наука з такою назвою існує не скрізь. Загалом, сьогодні це сфера дискурсивної практики, яка базується не стільки на теорії, скільки на прецедентах – концептуальних дослідженнях, що претендують на адекватне науковій моді відображення певних ситуацій та процесів. Отже науковість культурологічних досліджень виявляється лише у процесі їх обговорення та наступного прийняття або на прийняття результатів не стільки професіональним науковим середовищем, скільки широким колом фахівців, для яких використання поняття культура є принципово значимим.

Досить вільному тлумаченню специфіки культурології та її місця серед наук сприяє й основний предмет інтересу її представників. «Культура» є поняттям з величезною історією і безмежною перспективою усвідомлення. Підтвердженням прогресуючого зростання наукового та філософського інтересу до культури упродовж двадцятого століття, власне, і є виникнення ідеї культурології. Опрацювання культури в наукових теоріях обумовлено потребою у більш пластичному описуванні соціальної практики. Проблема полягає не у тому, що явище, про яке ідеться є невідомим, а якраз навпаки – таким, що існує у такому різноманітному змістовному спектрі, що будь-які спроби його концентрованого викладу неминуче провокують подальші пошуки найбільш виразної формули відповідної очікуванням сучасників.

Найбільш зрозумілими і прийнятними є ті аспекти культури, які спричинили звернення до цього поняття на початку історії його функціонування. Очікування універсального варіанту тлумачення культури є невинуватими з пізнавальної точки зору і ніяк необґрунтованими реальними суспільними потребами. Реальність культури – у першу чергу реальність колективної та індивідуальної свідомості. Інтерес до ідеї культури не залежить безпосередньо від рівня або стилю життя. Так, на руїнах «марксистсько-ленінської теорії культури», яка здебільшого була зведена до схематичного соціополітичного конструювання, не виникло якоїсь принципово нової теорії культури, яка б відображала сучасний погляд на саме явище. Демонстративне прощання з «марксизмом» у вітчизняній науці не призвело до глибинного переосмислення самого пізнавального інструментарію. Спроба влити у старі міхи вітчизняної гуманітаристики молоде вино нової проблематики поки що не дала нової якості продукту. Намагання якомога швидше позбутися ознак минулого та запозичення, як здається, більш сучасної наукової технології вдалося взанки у тактиці конкретних досліджень, меншою мірою – у їх стратегії. Звідси й надзвичайно широкий спектр уявлень про те, що є культурологічним дослідженням і за якими критеріями можна визнати ступінь його науковості.

Отже невирішеність фундаментальних проблем культурології з одного боку дає широкий простір для її внутрішнього структурування у відповідності до сучасного стану науки, а з іншого – її теоретична невизначеність дещо заважає сприймати результати досліджень як ґносеологічно актуальні. У той же час, альтернативність культурології можливо і полягає в її методологічній «неконцентрованості», в епістемологічній незавершеності, яка певною мірою демонструє ту форму наукового знання, яка є прийнятною в існуючому соціальному та ментальному контексті. Філософізація культурології, яка спостерігається упродовж останніх десятиліть не є безальтернативною. Здається, – це найменш конфліктний варіант методологічного наближення паралелей вітчизняних та зарубіжних культурних досліджень у перспективі пострадянської науки. Вибудовування поняття культура у відриві від реальних її форм, спираючись лише на логічні процедури – не є найефективнішою стратегією. Хоча, як свідчить досвід використання поняття культура у соціології, політології, психології та решті емпіричних сфер досліджень, відсутність бодай теоретичного контуру культури передбачає перспективу категоріальної анархії.

Більше того, подальші спроби опанувати змістом культури за класичними раціональними схемами більше схожі на вправи з риторики ніж на теоретизування. Якщо не перевантажувати поняття «криза» зайвим негативним підтекстом, можна було б говорити про своєрідну кризову ситуацію у теорії пізнання. Проблема наукової концептуалізації культурології багато у чому обмежена присутністю її складових у більшості сучасних соціальних та гуманітарних наук. З іншого боку, культура виступає як щось очевидне, доступне, зрозуміле без зайвого теоретизування – тобто як явище, що, начебто, не потребує категоріального обмеження і не обов'язково передбачає його логічне осмислення. Склалася парадоксальна ситуація, коли категорія функціонує без конкретної теорії, точніше – у надто широкому смислово-контексті, щоб можна було говорити про теорію культури. Навпаки, культура слугує поняттям, яке покликане зафіксувати розбіжності, розмаїття, множинність соціальних та психічних проявів людини. Розмаїття культурних форм, зазвичай, зазначається як позитивна ознака. Складність змістів є бажаним і сприймається як запорука життєздатності будь-якого культурного явища. Отже, пустоту поняття «культура» покликані заповнювати конкретні соціологічні, історичні, етнологічні, географічні, політологічні дослідження, які у зв'язку з специфічним предметом уваги з боку їх представників, визнаються культурологічними.

Культурологія є прикладом не тільки наукового консенсусу, а й пограниччям між наукою та позанауковим знанням, демонструючи парадигму «нової раціональності». Для неї так само, як і для інших соціальних та гуманітарних наук актуальним є не лише пошук «власної» мови дослідження (вибудовування системи взаємопов'язаних категорій), а й встановлення «факту» як предмету рефлексії. Можливо культурологічним можна вважати такий підхід до будь-чого з максимальною орієнтацією на структуру культури. Тобто, структурування (контструювання) культури виявляється принциповою процедурою для усвідомлення її як проблеми. Як і у випадку з усвідомленням людини та суспільства, культура, очевидно, залишиться «вічною» темою науки, тематично невичерпною і до кінця не вирішуваною лише раціональними методами. Нерідкісним є визнання якоїсь магічності культури, її таємничості. Складність ототожнення схематичної моделі культури з її реальним проявом завжди породжує незадоволення черговою з численних дефініцій культури. Зрозуміло, що культура є фундаментальною характеристикою людини у будь-яких її проявах. Не випадково, що вказати на її сутнісну характеристику так само важко, як і визначити людську сутність. Втім, в історії інтерпретації культури склалося декілька стійких традицій. Зокрема, культура пояснюється як адаптивна система, аналогічна природному відбору, але принципово відмінна від нього своєю позагенетичністю. Інший варіант – культура, як втілення духовності у всіх її різновидах. В останньому випадку вона представлена широким класом явищ – від мови, текстів, символів та їх значень, поведінки, яка ці символи реалізує.

Не маючи наміру докладно аналізувати кожен з цих позицій, мусимо обмежитись лише нагадуванням основних дослідницьких підходів до культури, які зберегли свою значимість до сьогодні і які є не стільки альтернативними, скільки взаємодоповнюючими одне одного. На наш погляд, такими є антропологічний, аксіологічний, діяльнісний підходи. У сукупності вони дають можливість побудувати стереоскопічну модель культури як специфічно людського способу існування. Отже, найбільш органічним контекстом культури є антропний та історичний. Тобто, використання поняття культура передбачає можливість або наявність людини, яка у процесі своєї життєдіяльності демонструє інакше щодо інших способів існування і доводить свою життєздатність розмаїттям конкретних форм самоорганізації. Безкінечність спроб визначення культури пов'язана з тим, що в одній формулі мають бути враховані як екзистенційний так і соціальний аспекти існування людини. Проте, якщо спростуючи чисельні концепції та підходи сформулювати необхідні елементи структури культури, очевидно такими можуть бути ідеї, норми, процеси. Усе це узагальнюється категорією «досвід», яка використовується у теорії культури у якості поняття, що відображає соціальну детермінованість культурної практики. Найбільш адекватним втіленням цієї структури є традиція, внутрішня динаміка якої робить культуру найбільш очевидним ідентифікаційним кодом людини. Проблемою залишається «наукова традиція» інтерпретації цього процесу, у якій знаходиться місце сакралізованим схемам соціального редукціонізму.

Втім, «культурна ідентичність» попри очікуваність самого словосполучення, стало «каменем спотикання» у сучасних соціальних та антропологічних теоретичних побудовах. Одна з проблем до кінця не вирішених до сьогодні – різноякісність конкретних знань, якими оперує культурологія. З одного боку – це знання, чия дійсність встановлена практичним шляхом, під час безпосереднього сприйняття. З іншого – це концептуалізоване знання, продукт наукової рефлексії. Культурологічний підхід, який іноді авансується під час розгляду складних явищ культури є методологічною апробацією можливості концептуалізації конкретних культурних змістів. Труднощі з визначенням культурної ідентичності пов'язані, також, з тим, що в різних гуманітарних та соціальних науках (наприклад, у соціології, психології, антропології, історії, політології) поняття культура та ідентичність мають різні дефініції. Практика оперування поняттями культура та ідентичність відображає досвід різних наукових стратегій та відмінних способів прийняття та усвідомлення реальності. Зважаючи на ступінь заглибленості цих категорій в сучасних наукових візіях, можна констатувати, що «ідентичність», усе ж, є менш усталеним поняттям і тому більш залежним від контексту сучасності. Більш того, звернення до нього серед представників соціальних наук є значно більш активним, ніж серед тих, хто презентує культурологію. Словосполучення з використанням категорії «ідентичність» часто передбачають різноманітний культурний підтекст [2]. У зв'язку з тим, що систематизація ідентичності ще триває, можливим є визначення її змістовних перетинів з поняттям «культура», які дають можливість не лише сконструювати дефініцію «культурна ідентичність», а й винайти відповідний спектр його вживання.

Важливим, на наш погляд, є те, що присутність культури в моделях ідентичності є настільки органічною, що її не часто фіксують як окремий тип ідентичності. Набагато більш популярнішими є концепти «соціальної ідентичності», «національної ідентичності», «етнічної ідентичності», «гендерної ідентичності» тощо. Відсутність якоїсь усталеної класифікації ідентичностей дає можливість переосмислювати вже існуючі схеми. Заслугує на увагу те, що у всіх варіантах ідентичності передбачається певна процесуальність, яка зазначається поняттям «ідентифікація». У соціальних науках ідентичність розглядається переважно як процес усвідомлення людиною власної приналежності до певної соціальної групи, або як самовизначеність самої групи. В першому випадку ідеться про пошук людиною певного місця у суспільстві. У другому – про обмеження конкретної групи у соціальному просторі. Цей процес передбачає принаймні декілька аспектів: персонологічний (уявлення людини про «себе»), колективний (уявлення групи про людину). Тобто, значимість «Я» передбачає значимість «Іншого». Разом з тим, усвідомлення єдності з певною групою супроводжується ціннісною її характеристикою, яка має прояв на несвідомому та свідомому рівнях. Певною мірою колективне передує індивідуальним, створює йому необхідні передумови. «Будь яке протиставлення об'єднує, будь-яке об'єднання протиставляє, міра протиставлення і є мірою об'єднан-ня»[4,с.13].

У традиціях дослідження ідентичностей визначають, також, психологічний та соціокультурний аспекти. Зв'язуючим між ними є, на наш погляд вияв ідентичності у символі або певній системі символів, яка демонструє свого роду систему, культурний порядок. Іноді такого роду системи називають «картинами світу», які можуть

характеризувати будь-які колективні форми культури. Якщо звернутися до сучасних інтерпретацій суспільства, нації, етносу – виявляється, що культурний аспект складає не другорядну, а сутнісну їх характеристику. У будь-якому варіанті передбачається наявність константних ознак, які можуть бути певним чином асоційованими з традицією. Наближення результатів наукового осмислення ідентичності до реальної практики її творення передбачає уявлення про неї як динамічний і нескінченний процес, про відкритість кінцевого результату ідентифікації, його відносність. Перспектива ідентифікації задається специфікою та станом суспільства, але найбільш гостро проблема ідентичності постає там, де виникає проблема вибору, а відтак і моделюється можливість множинної ідентифікації. Методологічна мобілізація навколо понять «культура» та «ідентичність» як категорій, що припускають їх розгляд в надзвичайно широкому дослідницькому діапазоні припадає на модерну добу. Йдеться про період усвідомлення кризових явищ як неодмінних проявів соціальної динаміки. Інакше кажучи, у центрі уваги опиняються ті смисли, які виходять за межі звичного, тобто – за межі традиції. Цю ситуацію узагальнено сформулював С. Холл зазначивши історичний вимір ідентичності як безумовно необхідний [5]. Йдеться про намагання зберегти уявлення про історичну незмінність в умовах реальної мінливості історії. Нашарування різних традицій в межах одного суспільства та можливість індивідуального вибору будь-якої з них породжує ефект полікультурності, де не стільки опанування, скільки орієнтованість на певні культурні норми стає основним змістом ідентифікації. «В умовах культурної полівалентності претензії ідентичності навряд чи спрямовані на консенсус з імперативами, які залишилися майоріти на далеких підступах» [3, с.81].

На наш погляд культурний контекст колективної ідентифікації може розглядатися так само природно, як і її історичний вимір. Йдеться про незамінність та нерозривність культурних та історичних змістів у формуванні ідеї соціального укладу. Побудови якихось універсальних типологізацій та систематизацій ідентичності є неефективними в силу специфічності самого явища, яке є центральним у цих конструкціях. Очевидно, що культурну ідентичність так само, як історичну ідентичність, яким іноді надається окремий статус, варто розглядати у контексті реалізації процесу ідентифікації як його різні проєкції, а не окремі види. Для більш чіткого означення ролі історичних та культурних складових особистісних чи групових ідентичностей у подальшому варто звернути увагу на їх роль та форми для конституювання та функціонування будь-якої соціальної групи чи спільноти, а також для легітимізації та означення внутрішніх та зовнішніх символічних кордонів суспільств.

Джерела та література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Батман; под ред. В. Л. Иноземцева; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности : трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. Костенко Н. Культурні ідентичності: перетворення і визнання / Н. Костенко // Соціологія, теорія, методи маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 69-88.
4. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М. : Наука, 1979. – 235 с.
5. Hall S. Who Needs "Identity"? / S. Hall, P. Gay (eds) // Questions of Cultural Identity. – London : Sage, 1996. – P. 1-17.

Крипак О.Л.

УДК 78.01

ФОРТЕПИАННОЕ ПИСЬМО А. КАРАМАНОВА: ЯЗЫК, ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ, ТЕМАТИЧЕСКИЙ ВЫБОР, ВЛИЯНИЯ

Фортепианное письмо А. Караманова подчинено общестилевым тенденциям его творчества, отражает их, но имеет и собственную специфику. Сам термин «письмо» находится в иерархической системе категории стиля, но отличается большей конкретностью, поскольку письмо связано с фактурой, а последняя – с ее предназначенностью для определенного вида музыкального исполнения. Фортепианный стиль специфичен в том смысле, что письмо для этого инструмента предопределено его особенностями и складывается у конкретного автора на основе знания музыки, написанной ранее (или пишущейся сейчас) для него. Это знание складывается у композитора в результате претворения, моделирования, синтеза исполнительских приемов, предопределяющих то, что теоретики и практики фортепианного исполнительства называют «пианистичностью».

Речь идет не только об «удобстве» авторской фортепианной фактуры для исполнителя, хотя и это немаловажно, но и о воплощении в ней авторского индивидуального языка, средства которого как бы накладываются на типовые модели фактурно-пианистических формул. Как отмечал Я. Мильштейн, «каждое произведение имеет свой особый язык, входящий в состав данного языка автора. Разумеется, есть исполнительские гении, которые посредством художественной интуиции могут многого достичь сразу. Но большинству исполнителей, и даже очень талантливым, сразу это недоступно. Они должны прежде всего приобрести «связку ключей» к данному автору, познать шаг за шагом его стилистические особенности. Только тогда они смогут «прочитать» этого автора без «словаря»» [4, с. 10].

«Связка ключей» означает характеристику и общее представление о стиле произведения, причем, на всех уровнях стилевой иерархии – от «стиля эпохи» (периода в истории развития фортепианной культуры) до «стиля автора» как репрезентанта этого периода, занимающего свое особое место в нем. Речь может идти и о стиле